

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΝΕΡΟΥ ΚΑΙ ΛΟΥΤΡΙΚΟΥ ΘΕΡΜΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ – ΤΑ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΑΙΔΗΨΟΥ

Μαρία Μάρκου

Αφυπηρετήσασα Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών,
mmarkou@arch.ntua.gr

Εικόνα 1. Λουτρά Αιδηψού Ευβοίας.

Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Λουτρά_Αιδηψού_Ευβοίας#/media/Αρχείο:Αιδηψός_Εύβοια.jpg

Οι ευρωπαϊκές λουτροπόλεις

Είναι γνωστό ότι η ανάπτυξη του σύγχρονου τουριστικού φαινομένου πυροδοτήθηκε από την ανάπτυξη του θερμαλισμού στην Ευρώπη και τις αποικίες της στα μέσα του 19ου αιώνα. Ήταν η εποχή που ο σιδηρόδρομος έκανε προσιτούς στον αστικό πληθυσμό τους σταθμούς λουτροθεραπείας όπου σύχναζαν μέχρι τότε οι πλούσιοι αριστοκράτες. Ο Giacomo Casanova (éd. par F. Lacassin 1993) περιγράφει στις “Αναμνήσεις” του τη διαμονή του στο ορεινό Aix – les - Bains, στα μέσα του 18ου αιώνα, σαν ευκαιρία απόδρασης από τις δολοπλοκίες του παλατιού, σε μια φύση που ήταν η ίδια θεραπευτική. Εκεί, με την επίβλεψη των γιατρών του, θα συνδύαζε την κούρα στα ιαματικά νερά με τη συντροφιά ανθρώπων της τάξης του σε φυσιολατρικούς περιπάτους, σπορ, νυχτερινή διασκέδαση, ποτό, φλερτ και χαρτοπαίγνιο – αν όχι με δόσεις διπλωματίας ή και κατασκοπίας.

Εικόνα 2. Το λουτρικό συγκρότημα στο Aix-les-Bains (π.1890)

Πηγή: <https://monumentum.fr/monument-historique/pa00118174/aix-les-bains-thermes-nationaux>

Τον 19ο αιώνα, ο παραθερισμός στις ιαματικές πηγές μαζικοποιείται και εμπορευματοποιείται (Hagimont, 2023). Οι λουτροπόλεις επεκτείνονται, με βίλες για τους εύπορους επισκέπτες και ενοικιαζόμενα δωμάτια για τους λιγότερο εύπορους. Τα υδροθεραπευτήρια εφαρμόζουν σύγχρονα πρωτόκολλα υγιεινής και θεραπείας. Αναπτύσσονται οι εγκαταστάσεις αναψυχής (αίθουσες χορού, θέατρο, καζίνο, πάρκα και αθλητικές υποδομές). Μεγάλα ξενοδοχεία παίρνουν τη θέση των παλιών πανδοχείων, πολυτελή αναψυκτήρια παίρνουν τη θέση των ταβερνείων της υπαίθρου. Οι παλιοί αγρότες γίνονται πάροχοι τουριστικών υπηρεσιών, και τα τοπικά πανηγύρια γίνονται οργανωμένα φεστιβάλ. Αναπτύσσεται μια νέα κοινωνικότητα μέσα από το καθημερινό τελετουργικό ενός ράθιμου χρόνου, σε διαστήματα που ακολουθούν την εναλλαγή των εποχών. Οι λουτροπόλεις γίνονται τόποι γιορτής, επιβάλλουν ήθη, μόδες, και αρχιτεκτονικά στυλ (Férérol, 2017). Κάνουν αντικείμενο μαζικής κατανάλωσης το κοσμικό ύφος που εξακολουθεί να προσελκύει τους επιφανείς επισκέπτες - από μέλη των βασιλικών οικογενειών, μέχρι τους επιχειρηματίες και τους τυχοδιώκτες της νέας εποχής, και τις διασημότητες της τέχνης και του θεάματος. Οι λουτροπόλεις θα γίνουν το σύμβολο της belle époque, της εποχής που η αστική τάξη αναζητά στις χαρές της εξοχής το αντίδοτο της νοσηρής βιομηχανικής πόλης, στις αρχαίες θεραπευτικές παραδόσεις αυτό που λείπει από τη σύγχρονη ιατρική, και στα ρωμαϊκά ερείπια το άλλοθι του αναδυόμενου εθνικισμού που θα οδηγήσει στον 1ο παγκόσμιο πόλεμο.

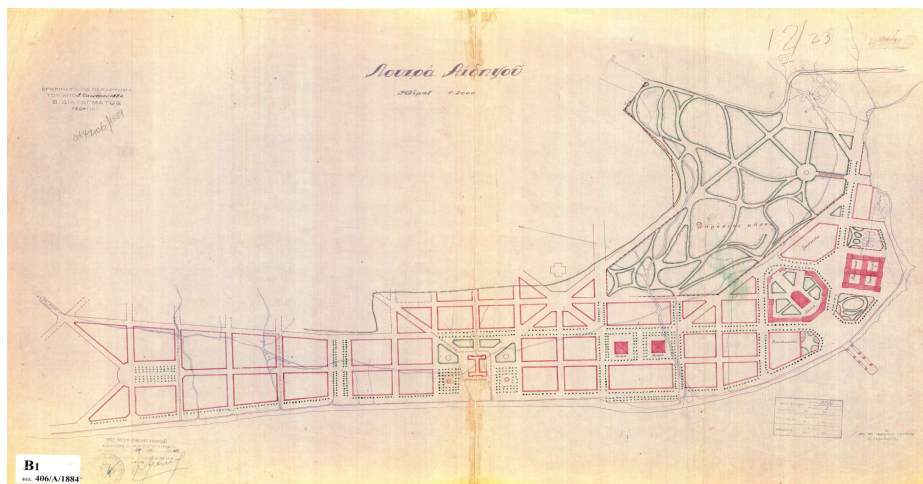
Εικόνα 3. Οι ευρωπαϊκές λουτροπόλεις, ο ερωτισμός και ο σιδηρόδρομος. Πηγή: Férérol, 2017

Οι πρώτες ελληνικές λουτροπόλεις. Το Λουτράκι και τα Λουτρά Αιδηψού.

Οι πρώτες λουτροπόλεις του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους θα σχεδιαστούν από μηχανικούς της αυλής στο πρότυπο των ευρωπαϊκών λουτροπόλεων. Προωθώντας τα υδροθεραπευτήρια σαν κρίσιμες υποδομές του συστήματος υγείας, προωθούν ταυτόχρονα την κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου σαν έκφραση της ευημερίας που υπόσχεται η νεαρή μοναρχία. Είναι χαρακτηριστικό το ενδιαφέρον της βασίλισσας Αμαλίας για τον σχεδιασμό του Λουτρακίου το 1847, και το ενδιαφέρον της βασίλισσας Όλγας για τον σχεδιασμό των Λουτρών Αιδηψού το 1884 (Λαγγουράνης, 2017).

Όπως και στο ευρωπαϊκό παράδειγμα, τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι γραπτές μαρτυρίες θα χρησιμοποιηθούν για την τουριστική προώθηση των λουτροπόλεων. Είναι τα τεκμήρια εντοπιότητας μιας παράδοσης που κάποτε συνέδεε την αναζωογόνηση του σώματος

και της ψυχής με τις ανεξερεύνητες δυνάμεις μιας ένθεης φύσης. Όπως και στο ευρωπαϊκό παράδειγμα, η σύγχρονη ιατρική θα κανονικοποιήσει αυτή την παράδοση και οι σύγχρονες εγκαταστάσεις φιλοξενίας θα εκτοπίσουν τις πρόχειρες κατασκηνώσεις των λουόμενων γύρω από τις ιαματικές πηγές. Οι δύο παραλιακές λουτροπόλεις θα γίνουν οι πιο δημοφιλείς τόποι διακοπών για τους κατοίκους της Αθήνας και των κοντινών πόλεων που, μαζί με τις εμπειρίες θαυμαστών θεραπειών, θα θυμούνται ηδονικά καλοκαίρια και αργόσυρτα φθινόπωρα, σύντομους έρωτες και σημαδιακές συναντήσεις με τον “κομψό κόσμο” της χώρας.

Εικόνα 4. Το αρχικό σχέδιο των Λουτρών Αιδηψού (1884). Πηγή: Λαγγουράνης, 2015

Το Λουτράκι γνώρισε ταχύτατη ανάπτυξη, συνδυάζοντας τα ιαματικά με τα θαλάσσια λουτρά σε μικρή απόσταση από την Αθήνα και με πρόσβαση στην πρώτη σιδηροδρομική γραμμή. Με μόλις 335 μόνιμους κατοίκους το 1879, είχε φθάσει τους 2.191 κατοίκους το 1928, όταν συνέβηκε ο σεισμός που προκάλεσε την ολική καταστροφή της πόλης. Η ανοικοδόμησή του σε μοντέρνο στυλ του έδωσε και μια νέα δυναμική. Μέχρι το 1940 ο πληθυσμός της πόλης είχε διπλασιαστεί. Στα μεταπολεμικά χρόνια, η ανάπτυξη του “τουρισμού της παραλίας”, η επισκεψιμότητα του Καζίνο, ο προσκυνηματικός και ο αρχαιολογικός τουρισμός έκαναν λιγότερο αισθητή τη σταδιακή ύφεση του ιαματικού τουρισμού. Μέχρι την απογραφή του 2011, η πόλη είχε φθάσει τους 11.564 κατοίκους.

Τα Λουτρά Αιδηψού μπήκαν στον χάρτη του εγχώριου ιαματικού τουρισμού με σχετική καθυστέρηση, λόγω της απόστασης από την Αθήνα. Η αρχαία λουτρόπολη της Αιδηψού είχε εγκαταλειφθεί από το 1415, όταν οι τουρκικές επιδρομές ανάγκασαν τον πληθυσμό της να μετακινηθεί σε απόσταση τριών χιλιομέτρων, στη θέση του σημερινού χωριού της Αιδηψού. Ωστόσο, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας, οι ιαματικές πηγές της περιοχής προσέλκυαν πλήθη λουομένων από την αγροτική ενδοχώρα, οι περισσότεροι από τους οποίους κατασκήνωναν στο ύπαιθρο.

Όπως αφηγείται ο Λαγγουράνης (2015) “λειτούργουσαν υποτυπώδεις ιδιωτικές επιχειρήσεις φιλοξενίας, κυρίως σε σπίτια Αιδηψίων που έμεναν κοντά στην παραλία (...) Από το 1842 ο δήμος Αιδηψίων εισέπραττε λουτρικά δικαιώματα (σε υποτυπώδεις εγκαταστάσεις). Το 1875, κτίζεται λιθόκτιστος οικίσκος με απλή δεξαμενή λούσεων από τον αρχιεπίσκοπο Ευβοίας Καλλίνικο Καμπάνη. (Το πρώτο αυτό λουτρικό κατάστημα) στη συνέχεια παραχωρήθηκε στο Δήμο Αιδηψίων και (με σταδιακές προσθήκες) διαμορφώθηκε το κτίριο των Δημοτικών Λουτρών (που) διασώθηκε μέχρι το 1950”.

Οι πηγές και το τοπίο της Αιδηψού είχαν ήδη κερδίσει το ενδιαφέρον του βασιλιά Όθωνα, και η πρώτη μελέτη του ιαματικού δυναμικού της περιοχής έγινε από τον Ξανέριο Λάνδερερ (1850), φαρμακοποιό του βασιλιά και καθηγητή στο νεοσύστατο, τότε, Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το σχέδιο του 1884 για τα Λουτρά Αιδηψού, που έγινε υπό την αιγίδα της βασίλισσας Όλγας από Γερμανούς μελετητές, προέβλεπε την “ανασύσταση” της αρχαίας

λουτρόπολης γύρω από την “πηγή της βασίλισσας”. Εκεί θα χτιζόταν το συγκρότημα των υδροθεραπευτηρίων με θέα στη θάλασσα, περιστοιχιζόμενο από ξενοδοχεία, την απαραίτητη “λέσχη” αναψυχής και ένα μεγάλο πάρκο ρομαντικής έμπνευσης. Ο οικιστικός ιστός θα οργανωνόταν κατά μήκος της ακτής, με ακτινωτές χαράξεις δρόμων με δενδροστοιχίες, μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα, ένα δίκτυο πλατειών με ψηλή φύτευση, κτίρια διοίκησης και δημοτική αγορά. Διαδοχικές τροποποιήσεις του σχεδίου (με πρώτη αυτή του 1896) περιόρισαν τους προβλεπόμενους δημόσιους χώρους και το πράσινο, επεκτείνοντας τον οικιστικό ιστό προς τους πρόποδες του Τελέθριου όρους όπου, στο μεταξύ, λειτουργούσαν οι πρώτοι ξενώνες, ενώ είχαν ξεκινήσει έργα εξωραϊσμού και στην παραλία. Η οργανωμένη ανάπτυξη υποδομών και, αργότερα, η λειτουργία ακτοπλοϊκής σύνδεσης με την Αθήνα καθιέρωσαν στην κοινή γνώμη τη λουτρόπολη που θα διεκδικούσε τον τίτλο της πρωτεύουσας του ιαματικού τουρισμού στα χρόνια του μεσοπολέμου.

Εικόνα 5. Το ξενοδοχείο Ηράκλειο στα Λουτρά Αιδηψού, π. 1910. Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Stefanos_Stournaras_Edipsos_twofold_No228_c1910.jpg

Τα Λουτρά Αιδηψού αναγνωρίστηκαν το 1920, με 250 μόνιμους κατοίκους ενώ το χωριό της Αιδηψού είχε περίπου 1.200 κατοίκους. Οκτώ χρόνια αργότερα, τα Λουτρά Αιδηψού μετρούσαν 1.365 μόνιμους κατοίκους και το χωριό της Αιδηψού 1.313, ξεπερνώντας σαν σύνολο τον πληθυσμό που είχε το Λουτράκι. Σταδιακά, οι δύο οικισμοί επεκτάθηκαν, ώστε τα όριά τους να είναι σήμερα δυσδιάκριτα, περιλαμβάνοντας και την παραλιακή ζώνη του Αγίου Νικολάου. Στην απογραφή του 2011 τα Λουτρά είχαν 2.560 κατοίκους και το χωριό της Αιδηψού 1.249, μετά από μια περίοδο σχετικής δημογραφικής στασιμότητας που ξεκίνησε από τη δεκαετία του '70. Οι λόγοι αυτής της στασιμότητας είχαν να κάνουν με την προϊούσα τότε διεθνή κάμψη του ιαματικού τουρισμού, μετά από ραγδαίες εξελίξεις στην ιατρική (που περιόρισαν το πεδίο εφαρμογών της λουτροθεραπείας), και αλλαγές των καταναλωτικών προτύπων (σε όφελος του τουρισμού της παραλίας). Σε αυτό το διεθνές πλαίσιο, η ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών στην Αιδηψό παρουσίαζε κάμψη, ενώ η παραγωγή παραθεριστικής κατοικίας συνεχιζόταν.

Ένα νέο αφήγημα για τα Λουτρά Αιδηψού

Γύρω στο 2000, η πόλη τείνει σε σχετική ανάκαμψη μέσα από τη διαφοροποίηση του τουριστικού της προϊόντος. Η εισαγωγή θεραπειών αναζωογόνησης και ομορφιάς στο ξενοδοχείο “Αι θέρμαι του Σύλλα” βρήκε πολλούς μιμητές, δημιουργώντας ένα νέο ενδιαφέρον για την Αιδηψό, σαν τόπο που συνδυάζει τον ιαματικό τουρισμό με τον τουρισμό της ευεξίας, της παραλίας και της αναψυχής. Πρόκειται για το μείγμα υπηρεσιών στο οποίο βασίστηκε η ανάκαμψη των ευρωπαϊκών λουτροπόλεων μετά τη δεκαετία του '80 - γι αυτό και η συζήτηση που άρχισε τότε στην Ελλάδα για το μέλλον του ιαματικού τουρισμού εξακολουθεί να περιστρέφεται γύρω από την ανάγκη επενδύσεων σε αυτούς τους τομείς.

Εικόνα 6. Τα ιαματικά λουτρά ξεκινούν την λειτουργία τους και είναι έτοιμα να υποδεχτούν τους λάτρεις της ελληνικής φύσης. Πηγή: <https://www.newmoney.gr/roh/palmos-oikonomias/epixeiriseis/aniktes-gia-to-kino-i-iamatikes-piges-edipsou-ke-kaiafa-pics/>

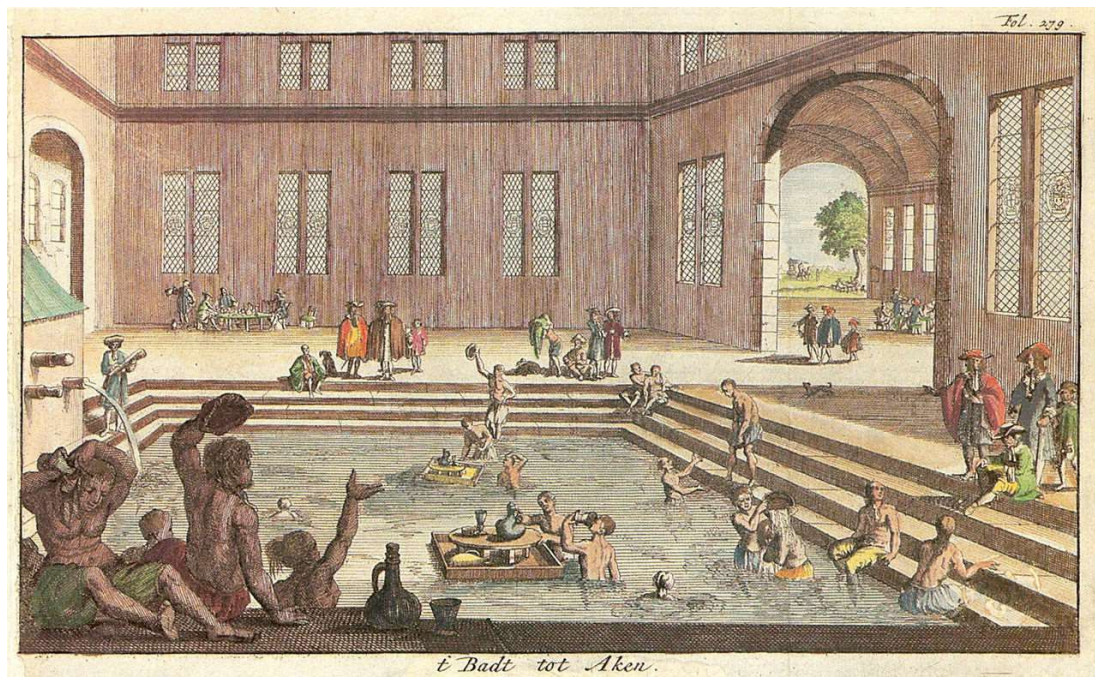
Σύμφωνα με το αφήγημα που προωθούν σήμερα οι τουριστικοί ιστότοποι, ο τοπικός τύπος και η διοίκηση, η Αιδηψός προσφέρεται για ένα φάσμα τουριστικών εμπειριών που στηρίζεται στη συμπληρωματικότητα των παραπάνω υπηρεσιών. Αυτό που μας ενδιαφέρει στο παρόν κείμενο, είναι ότι η νέα ταυτότητα προορισμού, που φαίνεται να οικοδομεί η λουτρόπολη του Ευβοϊκού, οργανώνεται γύρω από τα στοιχεία της φυσικής, ιστορικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που παραπέμπουν στις “περιόδους ακμής” της, σαν η αρχαία της ιστορία να προαναγγέλλει την μεσοπολεμική φάση ανάπτυξης που, με τη σειρά της, δίνει σε μια επικείμενη φάση ανάπτυξης τον χαρακτήρα αυτοεκπληρούμενης προφητείας.

Η έμφαση στην κληρονομιά δεν είναι άγνωστη στο marketing των τόπων και, σήμερα, γνωρίζουμε πόσο η μνημειοποίηση των ευρωπαϊκών λουτροπόλεων συνέβαλλε στην ανανέωση της ελκυστικότητάς τους μετά τη δεκαετία του ‘80. Αλλά η ιστορία του θερμαλισμού αποκαλύπτει ότι η “κληρονομιά” υπήρξε εργαλείο προώθησης των λουτρικών σταθμών πολύ νωρίτερα από την ανάδυση του τουριστικού φαινομένου.

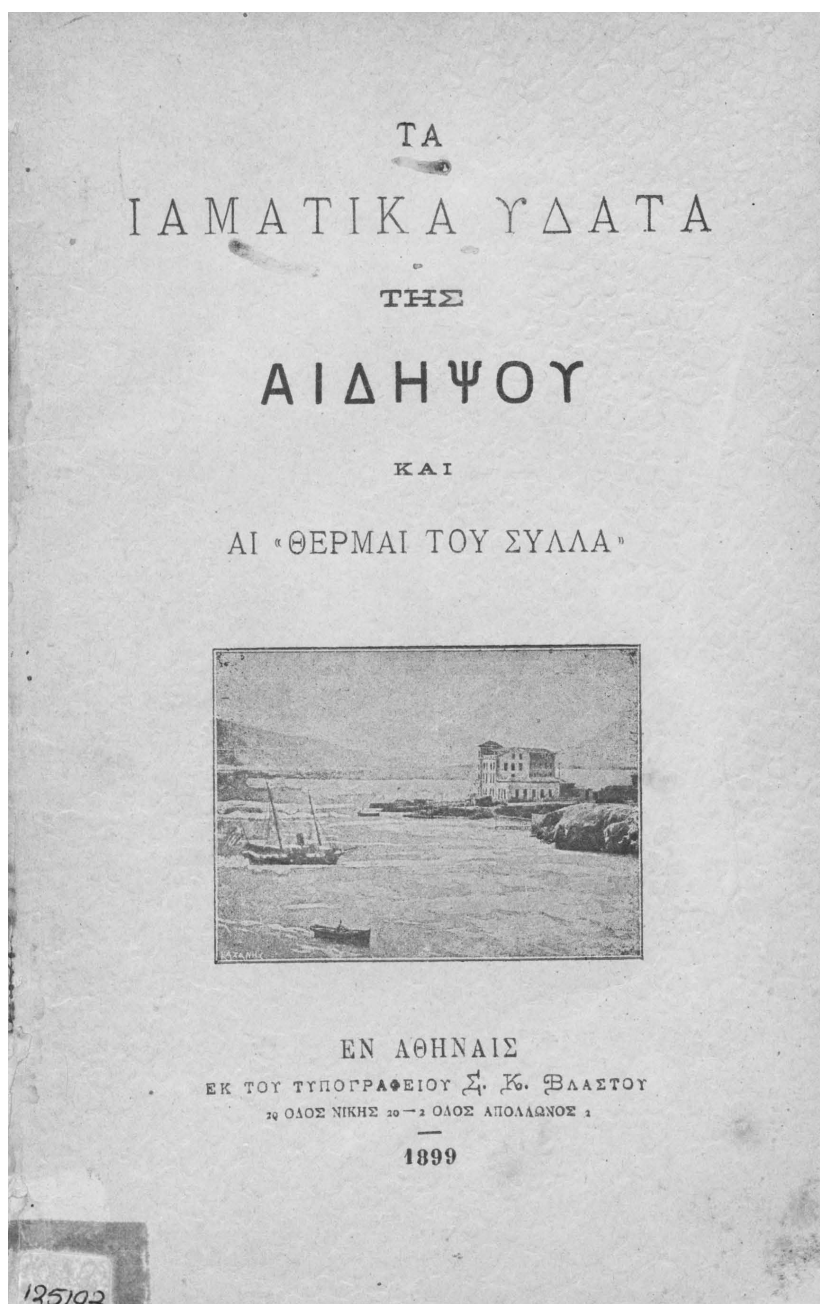
Εικόνα 7. Οι ρωμαϊκές θερμές στην πόλη του Bath.
Πηγή: <https://monde.ccdmd.qc.ca/ressource/?demande=desc&id=51460>

Θα πρέπει να θυμηθούμε ότι οι πιο γνωστές από τις ευρωπαϊκές λουτροπόλεις αναπτύχθηκαν πάνω σε ερείπια ρωμαϊκών λουτρικών σταθμών, όπως στην πόλη Bath στην Αγγλία. Σε πολλές περιπτώσεις, σε αυτές τις θέσεις είχαν δημιουργηθεί στα μεσαιωνικά χρόνια και τόποι προσκυνήματος. Ένα παράδειγμα είναι το Aix la Chapelle (η πόλη του Άαχεν στη Γερμανία), όπου η ιαματική λειτουργία των νερών συνδυαζόταν με αυτή των ιερών λειψάνων που φυλάσσονταν στο θησαυροφυλάκιο του καθεδρικού ναού. Η δημιουργία νέων λουτρικών σταθμών σε αυτές τις θέσεις άρχισε να προωθείται στο τέλος του 16ου αιώνα, από εκπροσώπους της ακαδημαϊκής ιατρικής που γνώριζαν τη θεραπευτική αξία των μεταλλικών υδάτων από τα συγγράμματα Ρωμαίων, Ελλήνων και Αράβων γιατρών και από δικές τους εμπειρικές μελέτες. Τέτοιου είδους μελέτες είχαν στόχο να πείσουν την ακαδημαϊκή κοινότητα για τις θεραπευτικές ιδιότητες συγκεκριμένων ιαματικών πηγών, αλλά και τους βασιλιάδες ή τους τοπικούς ηγεμόνες για τη σκοπιμότητα της λειτουργίας σύγχρονων υδροθεραπευτηρίων σε αυτές τις πηγές.

Εικόνα 8. Εσωτερικό του αυτοκρατορικού λουτρού στο Aix-la-Chapelle. Χαρακτικό του 1682. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aachen_Kaiserbad_1682.jpg

Οι πρώτες αυτές μελέτες ιατρικής πιστοποίησης των ιαματικών πηγών αναφέρονταν, κατά κανόνα, και στις ιστορικές μαρτυρίες ή τα αρχαιολογικά τεκμήρια της παλαιότερης χρήσης τους (στα ρωμαϊκά χρόνια). Στόχος ήταν να ενισχύσουν με αυτές τις μαρτυρίες την αξιοπιστία των εμπειρικών ευρημάτων τους, ώστε να τονίσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (τη μοναδικότητα) της πηγής που μελετούσαν κάθε φορά και, έτσι, να προσελκύσουν χρηματοδοτήσεις από τους εκπροσώπους μιας εξουσίας που αντλούσε νομιμοποίηση από το ρωμαϊκό παρελθόν και, ακόμα, να προσελκύσουν λουόμενους από την τάξη των ευγενών και τη βασιλική αυλή, διασφαλίζοντας την ακτινοβολία και τη βιωσιμότητα ενός νέου λουτρικού σταθμού. Αυτή η παράδοση “πιστοποίησης” συνεχίστηκε (με νέες μεθόδους) μέχρι τα νεώτερα χρόνια, όταν το διακύβευμα για τις λουτροπόλεις ήταν πλέον η προσέλκυση της κοσμοπολίτικης αστικής τάξης, μέσα από προωθητικές στρατηγικές που εξακολουθούσαν να αξιοποιούν το επιχείρημα της “αρχαίας αίγλης” τους, κολακεύοντας την επιθυμία της αστικής τάξης για κοινωνική διάκριση.

Εικόνα 9. Το εξώφυλλο της μελέτης του Δαμβέργη (1899)

Η μελέτη του Αναστάσιου Δαμβέργη

Σε ανάλογες μελέτες βασίστηκε και η επιλογή της Αιδηψού για την δημιουργία μιας σύγχρονης λουτρόπολης στο τέλος του 19ου αιώνα. Θα παρουσιάσουμε παρακάτω την πιο επιδραστική από αυτές (με την έννοια ότι αναφέρεται σε όσες ακολούθησαν) τη μελέτη για “τα ιαματικά ύδατα της Αιδηψού”, έργο του Αναστάσιου Δαμβέργη καθηγητή της φαρμακευτικής και της χημείας. Θα μας απασχολήσει, ειδικότερα η έκδοση του 1899, η οποία περιλαμβάνει παλαιότερες και πιο πρόσφατες αναλύσεις του Δαμβέργη για τη χημική σύσταση των νερών, την τοπογραφία του πεδίου αναβλύσεων και τη λειτουργία του ευρύτερου υδροθερμικού συστήματος, προσθέτοντας στατιστικά στοιχεία για τη μέχρι τότε λειτουργία του δημοτικού υδροθεραπευτηρίου, αλλά και παρουσίαση του ξενοδοχείου “Αι θέρμαι του Σύλλα”, που είχε μόλις ανεγερθεί και απευθυνόταν σε ένα κοινό υψηλότερης εισοδηματικής στάθμης σε σχέση με αυτό που μέχρι τότε συνέρρεε στην περιοχή.

Εικόνα 10. Γενική άποψη των λουτρών Αιδηψού (1898).

Πηγή: <https://eliamietthessaloniki.wordpress.com/category/φωτογραφίες/>

Το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης αφορά στις ιαματικές ιδιότητες των νερών, που είχαν ήδη κάνει την Αιδηψό τόπο λουτροθεραπείας δημοφιλή για τους κατοίκους της κοντινής υπαίθρου, επομένως, τόπο κατάλληλο για την εγκατάσταση σύγχρονων υδοθεραπευτηρίων και την ανάπτυξη του ιαματικού τουρισμού. Ο συγγραφέας καταγράφει σχολαστικά τη θερμοκρασία, τη χημική σύσταση, τα φυσικά χαρακτηριστικά του νερού και την παροχή των κυριότερων πηγών που συνολικά φαίνεται να υπερβαίνει τους 6 τόνους την ημέρα (μέγεθος αντίστοιχο του σημερινού). Αναφέρει επίσης τις παθήσεις για τις οποίες συνίσταται η λουτροθεραπεία στην Αιδηψό, παρουσιάζοντας και στατιστικά δεδομένα (από τα τοπικά ιατρικά αρχεία) για τις περιπτώσεις ίασης ή βελτίωσης “επί 4.303 προσελθόντων μέχρι του έτους 1890 προς χρήσιν των ιαματικών πηγών Αιδηψού”, από τους οποίους περισσότεροι από 2.500 παρουσίαζαν μυοσκελετικά προβλήματα, αρθρίτιδες και ρευματισμούς, ενώ πολλοί αντιμετώπιζαν παθήσεις των νεφρών και του ύπατος, χωρίς να ξεχνάμε τις γυναικολογικές παθήσεις (σημειώνει ότι δεν υπάρχουν δεδομένα για τη θεραπεία στειρώσεων).

Για να εξηγήσει ωστόσο τις ιδιότητες του νερού, θα επιμένει στα γεωγραφικά και γεωλογικά χαρακτηριστικά της περιοχής. Απεικονίζει σε τοπογραφικό σχεδιάγραμμα τα έξι συμπλέγματα “υπέρθερμων αλιπηγών” που είναι διεσπαρμένες στον χώρο της σημερινής λουτρόπολης. Όπως και οι νεώτεροι μελετητές, μετρά πάνω από 60 κύριες και δευτερεύουσες πηγές (από τις οποίες οι 2 ραδιενεργές), σημειώνοντας αυτό το μοναδικό χαρακτηριστικό της Αιδηψού: τη διαρκή εμφάνιση νέων αναβλύσεων (ενώ άλλες φράσσονται από φερτά υλικά), και την πανταχού παρουσία του νερού σε πίδακες που αφρίζουν, σε λάκκους που αγνίζουν με ανεπαίσθητη τη μυρωδιά του υδρόθειου, σε διαμορφωμένα κανάλια ή σε ρυάκια που κυλούν στους δρόμους και τα χωράφια αφήνοντας χρυσαφένια ιζήματα στο έδαφος, σε καταρράκτες που λαξεύουν τους καμπυλωμένους όγκους από “σταλακτίτες” που δεσπόζουν στη δημοτική παραλία. Στο δεύτερο μάλιστα μέρος του βιβλίου περιγράφει τις “νέες πηγές” που εμφανίστηκαν στην Αιδηψό και τα κοντινά Γιάλτρα με τον ισχυρό σεισμό που είχε αποκαλύψει το ρήγμα της Αταλάντης στα 1894.

Εικόνα 11. Η παραλία της Αιδηψού. Πηγή: <https://umano.gr/oi-pio-gnostes-morfes-enallaktikou-tourismou/>

Σύμφωνα με την εκτίμηση του συγγραφέα, η ζώνη αναβλύσεων των Λουτρών Αιδηψού αντλεί από γεωλογική λεκάνη σε βάθος 3 χιλιομέτρων, τροφοδοτούμενη κυρίως από θαλασσινό νερό, η οποία βρίσκεται πάνω σε ρήγμα που συνδέει την Υπάτη και τις Θερμοπύλες (στην απέναντι ακτή της Λοκρίδας) με τα Γιάλτρα, την Αιδηψό και τη Λίμνη της Εύβοιας, απ' όπου ακολουθεί το βύθισμα του Νηλέα και, διασχίζοντας το Αιγαίο Πέλαγος, εισδύει στη Μικρά Ασία. Νεώτερες μελέτες που αναφέρει ο Λαγγουράνης (2015) επιβεβαιώνουν αυτή την υπόθεση: Το ευρύτερο γεωθερμικό σύστημα του Βόρειου Ευβοϊκού οφείλεται σε ενεργό τεκτονική δραστηριότητα, σε μια ζώνη μεταβατική ανάμεσα σε μεγάλα ρήγματα με διαφορετικές κατευθύνσεις περιστροφής και σε μικρότερα ρήγματα με διαφορετικές κατευθύνσεις βύθισης, σε συνδυασμό με την παλαιότερη (κατά τον Καινοζωικό αιώνα) μαγματική και κατά θέσεις ηφαιστειακή δραστηριότητα, η πηγή της οποίας εντοπίζεται σε μια ζώνη υψηλών θερμοκρασιών σε βάθος 7-8 χλμ.

Στις μέρες μας, η ερμηνεία αυτή της γεωλογικής και γεωφυσικής μοναδικότητας της περιοχής ευαισθητοποιεί για τη βιώσιμη διαχείριση των ιαματικών και τοπιακών πόρων (της φυσικής της κληρονομιάς). Ο Δαμβέργης επισημαίνει όμως και την ιστορική της κληρονομιά, με αναφορές σε ελληνικές και ρωμαϊκές φιλολογικές πηγές, καθώς δεν είχε ακόμα πραγματοποιηθεί αρχαιολογική έρευνα.

Ιστορία και παράδοση

Όταν εκδόθηκε η μελέτη, το σχέδιο της νέας λουτρόπολης δεν είχε πλήρως υλοποιηθεί, αλλά η επισκεψιμότητα της περιοχής αυξανόταν σταθερά, παρότι σε εποχιακή βάση. Η δημοτική αρχή είχε προσπαθήσει να περιορίσει τις αυτοσχέδιες κατασκευές, δημιουργώντας ξύλινα παραπήγματα για τους λουόμενους. Ήταν ήδη σε λειτουργία το πρώτο δημοτικό

υδροθεραπευτήριο, είχαν χτιστεί οι πρώτοι ξενώνες στους πρόποδες του Τελέθριου όρους, και μερικά σπίτια και καταστήματα ήταν διάσπαρτα στην παραλία (Λαγγουράνης, 2015).

Για την εποχή αυτή της Αιδηψού, η μελέτη του Δαμβέργη δεν μας δίνει πληροφορίες. Αντίθετα, σε μια σύντομη αλλά πυκνή εισαγωγή περιλαμβάνει διαδοχικά αναφορές στον Αριστοτέλη, τον Αθήναιο, τον Πλούταρχο και τον Στράβωνα, οι οποίοι μαρτυρούν για τις επάλληλες περιόδους ακμής της λουτρόπολης που “κοινόν οικητήριον αποδέδεικται της Ελλάδος”, από την κλασσική εποχή και την εποχή των Επιγόνων μέχρι τη Ρωμαϊκή εποχή, όταν ακόμα και ηγεμόνες όπως ο Σύλλας απολάμβαναν τη θεραπευτική εμπειρία και “τας ηδονάς” που προσέφερε η πόλη. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην πληροφορία που δίνει ο Στράβωνας ότι τα νερά της Αιδηψού, τα “Θερμά Ηρακλέους” (ή τα “Λουτρά Ηρακλέους” όπως αναφέρονται από τον Ηρόδοτο και τον Αριστοφάνη), ήταν αφιερωμένα στον Ηρακλή όπως και αυτά των Θερμοπυλών.

Εικόνα 12. Ο “Ηρακλής του Φαρνέζε”.

Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Ηρακλής_του_Λύσιππου#/media/Αρχείο:Herakles_Farnese_MAN_Napoli_Inv6001_n01.jpg

Η χρονολογική αυτή ακολουθία παραπέμπει στην ιδέα μιας συνεχούς εξέλιξης των θερμαλιστικών πρακτικών από την Ελληνική αρχαιότητα μέχρι τη Ρωμαϊκή εποχή, εμφανίζοντας την Αιδηψό σαν αυθεντική έκφραση αυτής της εξέλιξης. Η ιδέα αυτή ανάγεται στον τρόπο με τον οποίο τα εθνικά κράτη της Ευρώπης θεμελίωσαν τις αξιώσεις τους σε μια

πολιτισμική παράδοση που φτάνει ως την Ελληνική αρχαιότητα όπως, αντίστοιχα, το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος θεμελίωσε την αξίωσή του να συμπεριλαμβάνεται στον Ευρωπαϊκό χώρο, ως κοιτίδα αυτής της παράδοσης. Τα κατάλοιπα του Ρωμαϊκού τους παρελθόντος χρησιμοποιήθηκαν για την προώθηση των ευρωπαϊκών λουτροπόλεων ως μέρους της ευρωπαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς. Η Αιδηψός, αντίστοιχα, φαίνεται να μαρτυρά για την Ελληνική καταγωγή των θερμαλιστικών πρακτικών – και σε αυτό συνηγορεί με προνομιακό τρόπο το μυθολογικό στοιχείο.

Αν οι ιστορικές πληροφορίες (και τα αρχαιολογικά τεκμήρια) για την παρουσία του Σύλλα στην αρχαία λουτρόπολη της Αιδηψού συνέβαλαν ιδιαίτερα στη φήμη της νέας λουτρόπολης στην αιχμή του 20ου αιώνα, σήμερα, η πληροφορία που αναπαράγεται με πιο επίμονο τρόπο και συγκινεί την κοινή γνώμη είναι αυτή που αφορά τη λατρεία του Ηρακλή στην περιοχή. Σε όλα σχεδόν τα κείμενα που επισκέφτηκα, από ακαδημαϊκές εργασίες μέχρι τουριστικούς ιστοτόπους, επαναλαμβάνεται στερεότυπα ο μύθος σύμφωνα με τον οποίο η Αθηνά ζήτησε από τον αδελφό της τον Ήφαιστο, τον χαλκουργό των Θεών, να χτυπήσει με το σφυρί του τη γη της Αιδηψού, για να αναβλύσει το θεραπευτικό νερό όπου ο Ηρακλής θα λουζόταν για να πάρει δύναμη πριν βγει στη μάχη και να ξεκουραστεί μετά από αυτή. Ο ίδιος μύθος όμως χρησιμοποιείται επίσης σε δημοσιεύματα που αφορούν τις ιαματικές πηγές των Θερμοπυλών, του Καλλιδρόμου και της Υπάτης, οι οποίες φέρονται να διεκδικούν η κάθε μια για τον εαυτό της την πρώτη εμφάνιση των λουτροθεραπευτικών πρακτικών.

Η προέλευση του μύθου παραμένει σε όλα αυτά τα κείμενα ασαφής, αν όχι αμφίβολη, ώστε να υποθέτουμε ότι είναι συμπίλημα αρχαίων αναφορών που έχουν “προσαρμοστεί”, κατά τα νεώτερα χρόνια, σε διαφορετικούς λουτρικούς σταθμούς. Η έκπληξη ήταν ότι βρήκα τον ίδιο μύθο και στον ιστότοπο της λουτρόπολης του Balaruc-les-Bains, στη Μεσογειακή ακτή της Γαλλίας. Η Αθηνά φέρεται να ζήτησε από τον Ήφαιστο να δημιουργήσει εκεί την ιαματική πηγή όπου ο Ηρακλής θα ανακτούσε δυνάμεις, πριν πάει στην άκρη του κόσμου να πάρει τους ταύρους του Γηρυώνη και τα χρυσά μήλα από τον κήπο των Εσπερίδων. Σε αυτή την περίπτωση ο μύθος αποδίδεται στον Πίνδαρο - αναφορά που επίσης δεν κατόρθωσα να εντοπίσω. Αυτό δημιουργεί το ερώτημα μήπως τέτοιου είδους μύθοι υπάρχουν σε περισσότερες τοπικές παραδόσεις ως προϊόντα της ρωμαϊκής παράδοσης θρησκευτικού συγκριτισμού, γνωρίζοντας ότι η ρωμαϊκή μυθολογία είχε, μέσω των Ετρούσκων, από πολύ νωρίς υιοθετήσει τη φιγούρα του Ηρακλή (*Interpretatio Romana*) όπως, σύμφωνα με τα “Γερμανικά” του Τάκιτου, την είχαν υιοθετήσει και τα Γερμανικά φύλα.

Παραδόξως, η Γαλλική λουτρόπολη έχει πολλά κοινά με την Αιδηψό, παρά τη διαφορά κλίμακας. Θα βρούμε και εκεί τον συνδυασμό υπέρθερμων και θερμών αλιπηγών, βουνού και θάλασσας, ρωμαϊκής και belle époque κληρονομιάς, ανάλογη σύσταση των νερών, ανάλογη θεραπευτική αξία. Ιστορικά, το Balaruc-les-Bains υπήρξε αρχικά σταθμός θεραπείας για τις λεγεώνες του Ιούλιου Καίσαρα, με τη μέριμνα του Ρωμαίου αυτοκράτορα εξελίχθηκε σε πολυτελή λουτρόπολη με μεγαλοπρεπείς θέρμες και ιερό του Ποσειδώνα και των Νυμφών, ερήμωσε τον 4ο αιώνα με τις βαρβαρικές επιδρομές, επανιδρύθηκε τον 17ο αιώνα σαν σταθμός λουτροθεραπείας υπό την αιγίδα των Γάλλων βασιλέων, και δέχτηκε ριζική ανάπλαση σε σύγχρονα πρότυπα το 1836 (Laissus, 1965). Σε αυτή την εξέλιξη έπαιξε πάλι ρόλο μια ανάλυση των νερών που έκανε ο Γάλλος γιατρός Nicolas Dortoman (1579).

Εικόνα 13. Οι θερμές του Balaruc-les-Bains, από τη μελέτη του Nicolas Dortoman (1579)

Το ιστορικό αφήγημα που στήριξε την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών λουτροπόλεων αναφέρεται επιλεκτικά στις περιόδους ιατρικής κανονικοποίησης των θερμαλιστικών πρακτικών, αγνοώντας την ποικιλία των χρήσεων του ιαματικού νερού στις τοπικές λαϊκές παραδόσεις, οι οποίες εμπιστεύονται τη φροντίδα του σώματος και της ψυχής στις μυστηριακές δυνάμεις της φύσης. Ίσως το μυθολογικό στοιχείο που συνδέεται με τη λατρεία του Ηρακλή συγκινεί τόσο τη σύγχρονη κοινή γνώμη επειδή ακριβώς απηχεί μια προ-ιατρική παγανιστική χρήση του ιαματικού νερού για την οποία έχουμε ελάχιστες φιλολογικές μαρτυρίες.

Κατά τον J.H. Croon (1967), η ιδέα ότι τα θερμά ύδατα βγαίνουν από τα έγκατα της γης εξηγεί γιατί στην αρχαία Ελληνική παράδοση, πριν από την εισαγωγή της λατρείας του Ασκληπιού, οι ιαματικές πηγές συνδέονται με κάποια χθόνια θεότητα, όπως είναι η Κόρη και ο Άδης, οι θεότητες των νερών όπως οι Νύμφες, οι θεότητες της αιώνιας επιστροφής όπως ο Διόνυσος, οι θεοί-θεραπευτές όπως ο Απόλλωνας (Moschakis, 2013), ιερό του οποίου υπήρχε κοντά στην Αιδηψό, και η Θερμία Άρτεμις ιερό της οποίας υπήρχε στο Λουτράκι, τα αρχαία Θερμά.

Ο Ηρακλής ανήκει στις χθόνιες θεότητες καθώς, σε διάφορα μυθολογικά επεισόδια, μάχεται με δαίμονες του νερού και των ποταμών, κατεβαίνει στον Άδη και επιστρέφει μετά από μάχες με αρχέγονους δαίμονες του θανάτου όπως ο Κέρβερος και ο Μενόιτης (ο ποιμένας των νεκρών στον Croon, 1952), αλλά και ο τρισώματος γίγαντας Γηρυόνης. Στην πραγματικότητα είναι θεότητα οριακή, μεταβατική, που μεσολαβεί ανάμεσα στον πάνω και τον κάτω κόσμο, τον γνωστό και τον άγνωστο, τον θεϊκό και τον ανθρώπινο, για να αποδώσει δικαιοσύνη υπηρετώντας κατώτερους του (όπως θα ομολογήσει στην ομηρική Νέκυια ο ίδιος

ο Ευρυσθέας). Γι αυτό και στον 12ο Ορφικό Ύμνο ο Ηρακλής καλείται ως θεός σωτήρας, παρηγορητής και θεραπευτής. Οριακή, μεταβατική, είναι και η περιοχή όπου ο ήρωας λατρεύεται, η Βοιωτία και η Λοκρίδα, τόπος διαρκούς σύγκρουσης των Ελληνικών φύλων, δύσκολο πέραςμα των κατακτητών, από τη μάχη των Θερμοπυλών και τη ναυμαχία του Αρτεμισίου, μέχρι τις μάχες της Ελληνικής επανάστασης.

Συμφωνώντας με τον Croon, η Évelyne Samama (2015) επισημαίνει ότι, σε όλο τον αρχαίο Ελληνικό κόσμο, τα ιερά χθόνιων θεοτήτων εντοπίζονται κοντά σε ιαματικές πηγές, αλλά χωρίς να περιλαμβάνουν λουτρικές εγκαταστάσεις. Η τελετουργική “λούσις” πιθανότατα γινόταν στο ύπαιθρο όπου κατασκήνωναν οι προσκυνητές (όπως συμβαίνει και σήμερα στον Μύλο Κονιαβίτη και στην “πηγή της Αφροδίτης” κάτω από το Καλλίδρομο), πιστεύοντας σε μια δύναμη που δεν έχει σχέση με τα συστατικά του νερού, ούτε με τους ιατρικούς κανόνες, αλλά προκύπτει από τις δυνάμεις της γης και της θεότητας που λατρεύεται σε κάθε πηγή, θεότητα που αναδύεται από τον κόσμο του θανάτου και της αναγέννησης, τον σκοτεινό κόσμο των δαιμόνων που και οι θεοί δεν μπορούν να εξιλεώσουν χωρίς τη μεσολάβηση του ήρωα - σωτήρα.

Η λατρεία του Ασκληπιού σε ιερά που βρίσκονται κοντά σε ιαματικές πηγές και είναι εξοπλισμένα με εγκαταστάσεις λουτρών και φιλοξενίας εισάγεται από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. και αντικαθιστά τις παλαιότερες λατρείες. Έτσι, τα Ασκληπιεία της Κω και της Λίνδου δημιουργήθηκαν σε θέσεις που ήταν προηγουμένως αφιερωμένες στον Ηρακλή και τις Νύμφες²⁷. Στην Αντανδρο της Μικράς Ασίας ο Ασκληπιός αντικαθιστά με τον ίδιο τρόπο τον Ηρακλή και την Άρτεμη, στην Κύζικο αντικαθιστά τον Ηρακλή, τον Περσέα και τη Γοργόνα, ενώ στην Προύσα και στην Ερυθραία της Ιωνίας αντικαθιστά και πάλι τον Ηρακλή.

Ωστόσο, οι θεραπευτικές πρακτικές που ακολουθούνται στα Ασκληπιεία βασίζονται στο πόσιμο και όχι στο ιαματικό νερό. Ο ίδιος ο Ιπποκράτης, ένθερμος υποστηρικτής του ενυδατικού λουτρού, όταν γράφει στο “Περί αέρων, υδάτων και τόπων”²⁸, για “νερά που πηγάζουν από βράχους ή από έδαφος όπου υπάρχουν θερμά ύδατα ή από περιοχές που παράγουν σίδηρο, χαλκό, άργυρο, χρυσό, θειάφι, στύψη, πίσσα ή ανθρακική σόδα”, ισχυρίζεται ότι “από τέτοια εδάφη βγαίνουν ανθυγιεινά, σκληρά, θερμαντικά νερά που προκαλούν δυσκοιλιότητα και δυσκολεύουν την διούρηση”. Στην ίδια παράδοση και ο Γαληνός (2ος αιώνας μΧ) συνιστά τα ζεστά λουτρά σε καθαρό νερό που “ξεπλένουν τη χολή μέσα από τους πόρους”, αλλά όχι τα λουτρά σε νιτρώδες και θειούχες πηγές, που τα θεωρεί “πιο επιβλαβή λόγω των ιδιοτήτων τους που μόνο στις κενώσεις βοηθούν”. Τα ιαματικά λουτρά έχουν λοιπόν συμπληρωματικό ρόλο στη θεραπευτική αγωγή που ακολουθείται στα Ασκληπιεία ενώ, χάνοντας το τελετουργικό στοιχείο, ενσωματώνονται σταδιακά σε μια “κοσμική” παράδοση που θα διασταυρωθεί με αυτή που αρχίζει να συγκροτείται στην Κεντρική Ιταλία από τον 3ο αιώνα πΧ και επεκτείνεται αργότερα σε όλο τον Ρωμαϊκό κόσμο.

Κρίσιμος παράγοντας αυτής της επέκτασης είναι η ανάπτυξη της ιατρικής. Οι Ρωμαίοι γιατροί μελετούν με ζήλο την χημική σύσταση των ιαματικών νερών – και αυτό τους φέρνει αντιμέτωπους με τους Έλληνες γιατρούς που, με βάση το δόγμα των τεσσάρων στοιχείων υποστηρίζουν ήπιες θεραπευτικές μεθόδους που αποσκοπούν στην εξισορρόπηση των “χυμών” του ανθρώπινου σώματος και όχι πιο παρεμβατικές μεθόδους που στηρίζονται σε φάρμακα ή άλλες χημικές ουσίες. Ωστόσο, η ακαδημαϊκή ιατρική της όψιμης αναγέννησης θα συνδυάσει τις δύο αυτές παραδόσεις, με βάση το κοινό τους πραγματιστικό / εμπειρικό στοιχείο, που οδηγεί από την ανάλυση της χημικής σύστασης στην εγκατάσταση πρωτοκόλλων χρήσης του μεταλλικού νερού (θεραπευτική αγωγή), προωθώντας την κανονικοποίηση των θερμαλιστικών πρακτικών έναντι των ποικίλων τοπικών /

27 Πρβλ. Το λήμα “Νύμφες και θάνατος” στην ιστοσελίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/water/page_061.html

28 Το κείμενο στο <https://www.megakastro.gr/bioklima/Ippokratis.htm>

παραδοσιακών χρήσεων του μεταλλικού νερού, που ενδεχομένως στηρίζονται σε προλήψεις. Με αυτόν τον τρόπο θα παραβλέψει και τις αρχαϊκές θερμालιστικές πρακτικές.

Η έλλειψη στοιχείων για τις αρχαϊκές θερμालιστικές πρακτικές έχει απασχολήσει τους σύγχρονους ερευνητές. Ο Plilippe Mudry (2015) αναφέρεται στην απορία που εκφράζει ο Πλίνιος (απαριθμώντας τις θεραπευτικές ιδιότητες των μεταλλικών στοιχείων στη “Φυσική Ιστορία” του), γιατί ο Όμηρος δεν αναφέρει πουθενά τις ιαματικές πηγές, παρότι περιγράφει με λεπτομέρεια τα χαλαρωτικά θερμά λουτρά των ηρώων του. Ο Πλίνιος συμπεραίνει ότι “προφανώς η ιατρική δεν χρησιμοποιούσε τους υδάτινους πόρους τότε όπως κάνει σήμερα”. Είναι αυτό ένδειξη του ότι η χρήση των θερμών νερών δεν είχε τότε σχέση με τους κανόνες υγιεινής ή θεραπείας, αλλά ήταν μέρος μιας παράδοσης φροντίδας και αναζωογόνησης του σώματος με θαυμαστό τρόπο; Ο Mudry πιστεύει πάντως ότι η επιφύλαξη των αρχαίων Ελλήνων γιατρών για τα ιαματικά νερά οφείλεται στον ανταγωνισμό του ορθολογιστικού / εμπειρικού Ιπποκράτειου δόγματος των τεσσάρων στοιχείων, προς τη μαγική / μυστηριακή λειτουργία που είχε το ιαματικό λουτρό στην αρχαϊκή εποχή. Όπως ισχυρίζεται, ο ανταγωνισμός αυτός εξηγεί την υποκατάσταση της λατρείας των χθόνιων θεοτήτων από τη λατρεία του Ασκληπιού στις θέσεις των ιαματικών πηγών. Με τον ίδιο τρόπο, θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι η κυριαρχία του ορθολογιστικού στοιχείου στη σύγχρονη ιατρική εξηγεί και την περιθωριοποίηση των λαϊκών / παραδοσιακών χρήσεων του ιαματικού νερού.

Από την πλευρά του ιαματικού τουρισμού

Το τελευταίο μέρος της μελέτης του Δαμβέργη είναι αφιερωμένο στο ξενοδοχείο “Αι Θέρμαι του Σύλλα”, ιδιοκτησίας του Ερρίκου Τομπάζη, “το καθ’ όλα Ευρωπαϊκόν τύπον έχον και πάντας τους κανόνες της υγιεινής πληρούν” που, εφεξής, θα γίνει το διαχρονικό έμβλημα της νέας λουτρόπολης, λανσάροντας το στυλ που θα ακολουθήσουν τα νεο-γοτθικά και νεο-κλασσικά κτίρια από τη χρυσαφένια ιζηματογενή πέτρα που έβγαζε το “νταμάρι των θερμών” στις υπόγειες του Τελέθριου όρους, το καζίνο και τα παραλιακά αναψυκτήρια που κάποτε συγκέντρωναν διασημότητες της τέχνης και της πολιτικής.

Εικόνα 14. Το καζίνο της Αιδηψού (π. 1910)

Πηγή: <https://itoldya420.getarchive.net/amp/topics/stefanos+stournaras>

Σε αντίθεση με την επιστημονική αυστηρότητα με την οποία ο συγγραφέας εκθέτει τα αποτελέσματα των αναλύσεών του, η παρουσίαση που κάνει του “ευρωπαϊκού” ξενοδοχείου είναι σχεδόν διαφημιστική (ο ίδιος άλλωστε έκανε και την πιστοποίηση της ιαματικής πηγής που εξακολουθεί να λειτουργεί στο ξενοδοχείο). Όπως το ίδιο το όνομα, έτσι και η πολυτέλεια και η κομψότητα του ξενοδοχείου προορίζονται να προσελκύσουν το καταναλωτικό κοινό που θα κάνει τα Λουτρά Αιδηψού την “ευρωπαϊκή” λουτρόπολη που είχαν οραματισθεί οι μηχανικοί που την σχεδίασαν. Σε αυτό το κοινό απευθύνεται και ο συγγραφέας προσθέτοντας, στην περιγραφή του ξενοδοχείου, την περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος που θα απολαύσουν οι επισκέπτες.

Η μελέτη κλείνει με χαρακτηριστική αναφορά στον “αιόδημον Αφεντούλην” (τον εκ Ζαγοράς κοσμοπολίτη καθηγητή της ιατρικής, της φαρμακολογίας και της βοτανολογίας), που πρώτος περιέγραψε “την περιστοιχούσαν φύσιν, αιθαλή και υπό πάσαν έποψιν ερασμίαν, βουνά πέριξ κατάφυτα υπό σχοίνων ευοδών και κοτίνων και κομάρων και δαφνών και πιτύων, ρύαξ παραρρέων και εις πολυπληθείς μικρούς καταρράκτας ηχηέντως κατακυλινδούμενος, άνωθεν δε και πέριξ κατασκεπόμενος πολλαχού υπό πλατάνων και περιφρουρούμενος υπό νηριών· άποψις προς τον κατέναντι Παρνασσόν εξαισία, όθεν εν θέρει καταπνέει αύρα ποντιάς ηδυάτη, ύδωρ πόσιμον ψυχρόν και διαυγές, ιστορικά αναμνήσεις παντείαι από των κατέναντι Θερμοπυλών και από της πατρίδος του Οδυσσέως του Ανδρούτσου, πάντα ταύτα αφθόνω τη χειρί επιδαφιλεύθησαν υπό της φύσεως τω παγκάλω της Αιδηψού τόπω”.

Η λυρική αυτή περιγραφή της φύσης, που δομεί ένα τοπιακό συνεχές από τη μια στην άλλη ακτή του Βόρειου Ευβοϊκού, εγκατεστημένο σε ένα ιστορικό συνεχές από τα αρχαία χρόνια ως την πρόσφατη τότε περίοδο της εθνεγερσίας είναι χαρακτηριστική των δύο λογίων, όψιμων εκπροσώπων του ελληνικού διαφωτισμού. Είναι όμως χαρακτηριστική και μιας εποχής της Ευρώπης που, μαζί με τον θερμαλισμό, ανακαλύπτει εκ νέου και τη φύση ως ολιστικό θεραπευτικό περιβάλλον.

Εικόνα 15. ΑΙΔΗΨΟΣ Θέρμαι του Σύλλα

Πηγή: <https://itoldya420.getarchive.net/amp/topics/stefanos+stournaras>

Το ενδιαφέρον είναι ότι η φύση αυτή εμφανίζεται σαν να ήταν ανέγγιχτη από την ανθρώπινη παρουσία, ώστε να προσφέρεται “αμόλυντη” στο τουριστικό βλέμμα. Το χωριό της Αιδηψού δεν υπάρχει στη μελέτη του Δαμβέργη, όπως δεν υπάρχουν και οι εγκαταστάσεις που λειτουργούσαν τότε στην περιοχή και οι άνθρωποι που τις χρησιμοποιούσαν, υπακούοντας

στον κύκλο των γεωργικών εργασιών και στη διαδοχή των θρησκευτικών εκδηλώσεων. Γι' αυτά εξακολουθούμε να έχουμε ελάχιστες πληροφορίες, κυρίως σε προφορικές και λογοτεχνικές μαρτυρίες, σε αυτοβιογραφικά κείμενα και σε ντοκουμέντα της διοίκησης.

Με τον ίδιο τρόπο, αρχίζουν να σπανίζουν σήμερα και οι αναφορές στην περίοδο της “παρακμής”, όταν η Αιδηψός άρχισε να χάνει την κοσμοπολίτικη αίγλη της, αποκτώντας πιο “λαϊκά” και πιο “γεροντικά” χαρακτηριστικά. Στις σύγχρονες τουριστικές περιγραφές, η περίοδος αυτή καλύπτεται από ένα στρώμα ιδιωτικής νοσταλγίας που στρέφει το βλέμμα σε αυτό που αναπόφευκτα έρχεται. Η “αρχιτεκτονική και τοπιακή κληρονομιά” της Αιδηψού υπόσχεται πλέον μια νέα εκκίνηση, συνδεδεμένη με την ανάπτυξη των υπηρεσιών ευεξίας και αναψυχής, στο παράδειγμα εκσυγχρονισμού που έχει ήδη προσφέρει το ιστορικό ξενοδοχείο “αι θέρμαι του Σύλλα”. Στη γλώσσα των ειδικών του ιαματικού τουρισμού, η ανάπτυξη αυτή προϋποθέτει νέες επενδύσεις, νέο επιχειρηματικό ενδιαφέρον, νέους τρόπους προσέγγισης του καταναλωτικού κοινού.

Οι λαϊκές θερμαλιστικές πρακτικές

Η έμφαση στην “πολιτιστική κληρονομιά” είναι κάτι που χαρακτηρίζει τις στρατηγικές κατασκευής της νέας “ταυτότητας προορισμού” των λουτροπόλεων, όπως η Αιδηψός. Το θέμα είναι ότι σε αυτή την κληρονομιά δεν περιλαμβάνεται ό,τι δεν έχει επενδυτικό ενδιαφέρον, όπως είναι η παλιά παράδοση του “αυθόρμητου” λαϊκού ή και μαγικού θερμαλισμού πέρα από εμπορικές σκοπιμότητες. Ωστόσο, η παράδοση αυτή υπήρξε και στην Αιδηψό, και παραμένει ζωντανή στις ιαματικές πηγές της Ελλάδας που δεν έχουν γίνει ακόμα αντικείμενο “αξιοποίησης”. Εκεί όπου γυναίκες και άνδρες κάθε τάξης και κάθε ηλικίας απολαμβάνουν το ιαματικό νερό ως αντικείμενο φυσιολατρικής εμπειρίας, και μοιράζονται ιστορίες για θαυμαστές γιατρείες (όπως αυτές που κάποτε ζητούσαν από τον Ηρακλή στον Ορφικό Ύμνο), ιστορίες που αντλούνται από μια ξεχασμένη οντολογία της φύσης και δεν αμφισβητούν την ιατρική αλλά την απομάγευση του κόσμου μας.

Είναι γνωστό ότι η εθνογραφία στην Ελλάδα, όπως και σε όλη την Ευρώπη, έχει ελάχιστα ασχοληθεί με αυτή την πλευρά της λαϊκής θεραπευτικής παράδοσης, όπως αναγνωρίζει και η Marlène Albert-Llorca (2005) στη μελέτη της για τα “θαυματοργά” και τα “θαυμαστά” νερά των Πυρηναιών και της Κορσικής. Έχει ελάχιστα ασχοληθεί, επίσης, με τις “πρακτικές” και “παραγωγικές” χρήσεις των ιαματικών νερών που, παρόλα αυτά, επιβιώνουν σε πολλές περιοχές της υπαίθρου. Ο λόγος σχετίζεται με τον τρόπο που ο τουρισμός έχει αποικίσει το βλέμμα που απευθύνουμε στις ιαματικές πηγές.

Αν όμως ο βιώσιμος σχεδιασμός του ιαματικού τουρισμού αποτελεί στοίχημα για τη χώρα μας, ίσως θα έπρεπε να μελετήσουμε την κληρονομιά που αντιπροσωπεύουν οι λαϊκές θερμαλιστικές πρακτικές. Μπορούν να μας δώσουν πολύτιμες πληροφορίες για τους υλικούς και συμβολικούς μετασχηματισμούς της σχέσης των ανθρώπων με τη φύση (Hagimont, 2023) και, ουσιαστικά, για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι εξακολουθούν να διεκδικούν αυτή τη σχέση έξω από την εμπορική συναλλαγή.

Βιβλιογραφία - Αναφορές

- Albert-Llorca, Marlène (2005) Eaux thermales et eaux miraculeuses. *La ricerca folklorica*, No. 51, Apr., 2005, *Antropologia dell'acqua*, pp. 65-73.
<https://www.jstor.org/stable/i30033267>
- Casanova, G. (éd. par F. Lacassin 1993) *Histoire de ma vie, suivie de textes inédits*, Paris: R. Laffont, coll. «Bouquins»
- Croon, J. H. (1952) *The Herdsman of the Dead. Studies on Some Cults, Myths and Legends of the Ancient Greek Colonization-area*. Utrecht: Drukkereij S. Budde.

- Croon, J. H. (1967) Hot Springs and Healing Gods, *Mnemosyne* 20, 1967, pp.225-246
- Dortoman, Nicolas (1579 - 2018) *Traité Sur Les Thermes De Balaruc*, Paris: Classiques Garnier. Traduction / Révision: Marie-Françoise Delpeyroux, Jean Meyers, Brigitte Pérez-Jean, Régis Ayats.
- Férérol, Marie-Eve (2017) Lust, tranquillity and sensuality in French spa towns in the heyday of balneotherapy (the belle époque and the roaring twenties). *Via. Tourism Review* [En ligne], n° 11-12, 2017 <http://journals.openedition.org/viatourism/1763>
- Hagimont, Steve (Janvier 2023) “Thermalisme” Άρθρο στον ιστότοπο *Transatlantic cultures* <https://www.transatlantic-cultures.org/fr/catalog/thermalisme>
- Λαγγουράνης, Λεωνίδας (2015) Ιστορική και Πολεοδομική Εξέλιξη Λ. Αιδηψού και Περιχώρων & Θερμαλιστική Δομή στην Περιοχή. Διπλωματική Εργασία, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών ΕΜΠ.
- Laissus J. (1965) Les eaux merveilleuses de Balaruc. *Revue d'histoire de la pharmacie*, 53e année, n° 186, 1965. pp. 367-377
- Λάνδερερ, Ξ. (1850) Περιγραφή των εν Κύθνω, Αιδηψώ και Υπάτη ιαματικών υδάτων και οδηγίαί περί της χρήσεως αυτών. Αθήνα, Τυπ. Αντωνιάδης Κ. Διαθέσιμο: Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
- Moschakis, Konstantinos (2013) Healing Gods: The Cult of Apollo Iatros, Asclepius and Hygieia in the Black Sea Region. MA Dissertation thesis. International Hellenic University, School of Humanities <https://repository.ihu.edu.gr/xmlui/handle/11544/117?show=full>
- Mudry, Philippe (2015) “Le thermalisme dans l’Antiquité”. Scheid, John, et al. éditeurs (2015). *Le thermalisme*. CNRS Éditions, <https://doi.org/10.4000/books.editions-cnrs.26379>
- Porret, Robert (αχρονολόγητο), “Giacomo Casanova en Savoie: un mondain libertin chez les Alpains” στον ιστότοπο της Société Savoisienne d'Histoire & d'Archéologie <https://www.ssha.fr/dossiers-thematiques/casanova-et-la-savoie-1-2>
- Samama, Évelyne (2015) «Sources chaudes et eau médicale: un “thermalisme” grec?». Dans John Scheid et al. (éditeurs) *Le thermalisme*, Paris: CNRS Éditions, <https://doi.org/10.4000/books.editions-cnrs.26403>.